

JŪRATĖ SPRINDYTĖ

Mažasis romanas *Vargonų balsas skalbykloje*: kartos laikysenos sovietmečiu

Anotacija: Aiškesnį sovietinės praeities vaizdinį padeda susikurti reikšmingų kūrinių perinterpretavimas, žanrinio jų kodo tikslinimas. Straipsnyje persvarstoma žanrinė Juozo Apučio kūrinio *Vargonų balsas skalbykloje* (1989) apibrėžtis (mažasis romanas, o ne apysaka) ir siekiama atskleisti, kaip jame pozicionuojamos kartos atstovų laikysenos bei kokios buvo jų nestabilumo ar/ir degradacijos priežastys. Aptariant kūrinio veikėjų laikysenų trajektorijas nuo ankstyvo pokario iki XX a. 9-ojo dešimtmečio, straipsnyje pabrėžiama sovietinio režimo represyvumo įtaka disharmoniškam asmenybės formavimuisi. Paskutiniame straipsnio skirsnyje apžvelgiamas autorinių teksto korekcijų pobūdis pakartotinai publikuojant *Vargonų balsą skalbykloje* 2010 m.

Raktažodžiai: sovietmečio literatūra, Juozas Aputis, mažasis romanas, kultūrinė laikysena, literatūros sociologija.

Preambulė

Recepcijos gausinimas, t. y. kritinio diskurso kūrimas apie bet kurį literatūros objektą, yra viena jo gyvasties ir tvermės sąlygų. Kiekvienas naujas kritinis kūrinio apibūdinimas turi atsižvelgti į viską, kas padeda steigti kūrinį kaip kūrinį, kartu pripažįstant ir įtvirtinant jo vertę¹. Įsibėgėjus XXI a. stiprėja išskaidyto dėmesio, dinamiškos kaitos ir lengvo užmaršumo sindromas. Ryškios XX a. antros pusės – XXI a. pradžios lietuvių literatūros asmenybės, turėjusios lemtingos įtakos literatūros modernėjimui ir asovietinės laikysenos palaikymui, turi būti nuolat grąžinamos į interpretacinę apytaką, naujais aspektais konceptualizuojant svarbiausius jų kūrinius. Apysaką, arba mažąjį romaną, *Vargonų balsas skalbykloje*

1 Pierre Bourdieu, *Cultural Production: Essays on Art and Literature*, ed. Randal Johnson, Cambridge: Polity Press, 1993, p. 3–37.

Juozas Aputis rašė 1977–1987 m., publikavo knygoje *Skruzdėlynas Prūsijoje* 1989–aisiais drauge su to paties pavadinimo apysaka. Dviguba data liudija netrumpą rašymo ir viešinimo distanciją, kurią suponuoja keletas objektyvių aplinkybių. Pasak rašytojo, kūrybinėje biografijoje jam buvo sunkiausi 1972–1977 m., slėgė saugumo organų šešėlis, nusidriekęs iki 1978 m. paskirtos ir atimtos respublikinės kultūros ir meno premijos, tačiau kaip tik šiuo laikotarpiu parašytos (ar pradėtos rašyti) visos reikšmingiausios Apučio apysakos: *Rudienio žolė*, *Prieš lapų kritimą*, *Skruzdėlynas Prūsijoje*. Kad oficiozinės literatūros kontekstas buvo itin nepalankus individo būsenoms analizuoti, patvirtina ir Juozo Baltušio 1983 m. vasario 24 d. dienoraščio įrašas:

„Iš aukščiau“ nūnai duotas nurodymas: visų pirma karinė patriotinė tema privalo reikštis visuose meno, literatūros, muzikos kūriniuose, po to – revoliucinė tema, tada gamybinė (apie darbo žmogų, jo šaunumą, pasišventimą), tik po šito galima imtis susimąstymų, kitaip tariant, inteligentijos temų.²

Nors Aputis yra ne kartą pabrėžęs, kad daugelis jo kartos rašytojų veržėsi iš okupacinės santvarkos uždėtų apynasrių, drauge negalėjo nepripažinti, kad priklausomybės problematika maitino jų kūrybą ir tapo nemenku simboliniu kapitalu konkurenciniame literatūros lauke: „Paradoksas: nelaisvės metai mums yra tarytum kokia privilegija. Mes dar nesame tokie turtingi, visko pertekę, kad reiktų vaikščioti visiškai nuogiems. Mes tikrai dar turime kuo prisidengti.“³; „[...] nelaisvė kūrybai yra ir akstinas įtempti visas dvasios ir kūno jėgas“⁴. Sovietmečio saulėlydyje sukurtas šis mažasis romanas yra daug kuo pirmieviškas kūrinys, nes tada dar beveik nebuvo skelbta autentiškos tremtinių ar partizanų dokumentikos, tais pačiais metais pasirodė atsargiai sutiktas Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*, o Leonardo Gutausko *Vilko dantų karoliai* ar Jurgio Kunčino romanai apie sovietmetį bus publikuoti tik po kelerių metų. 1988 m. pabaigoje didelį rezonansą sukėlė Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu (Pergalė, Nr. 12)*, nors *Vargonų balsas skalbykloje* pasirodė periodikoje pusmečiu anksčiau

2 Juozas Baltušis, „Vietoj dienoraščio“, *Metai*, 2017, Nr. 2, p. 128.

3 Juozas Aputis, „Apie naudingąsias iškasenas. Žodis Lietuvos rašytojų suvažiavime 1998 metais, gruodžio 15 d.“, in: Juozas Aputis, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, Vilnius: Alma littera, 2006, p. 167.

4 *Ibid.*, p. 97.

(*Nemunas*, 1988, Nr. 4–5). Šiandien akivaizdžiausia aptariamo Apučio romano sąsaja yra su kita Granausko knyga – *Šventųjų gyvenimai* (2013).

Vargonų balsas skalbykloje skleidžia anuomet dar neįteisintų temų ir motyvų pluoštą (pokario smurtas, išdavystės, aukos, baimė, vaikų traumos, etc.). Deja, 1989 m. knyga pasirodęs Apučio kūrinys pataikė į literatūrą užgožiantį patį nepriklausomybės įvykių sukūrį, ir *Vargonų balsas skalbykloje* liko veik nepastebėtas politinių aktualijų ir šurmulingų permainų sraute⁵. Tik po aštuoniolikos metų Petras Bražėnas monografijoje *Juozo Apučio kūryba* sutelkė dėmesį į vieną svarbų aspektą – šiame mažajame romane dominuojantį menininko portretą.

„Mažajo romano“ legitimacija

Kalbant apie sovietinės literatūros žanrus ir nevienodą literatūros ideologų jiems suteiktą reikšmę, matyti akivaizdi prieštata didysis/mažasis. Sovietmečiu, ypač ankstyvuojų, labiausiai aukštintos ir skatintos stambios, didelės formos – epopėjos ir epiniai panoraminiai, neretai daugiatomiai romanai su daugeliu siužeto linijų ir galybe veikėjų iš skirtingų socialinių sluoksnių, o poezijoje – ne lyrinis eilėraštis, o grandiozinė poema, t. y. žanrai, neva gebantys atskleisti istorinius revoliucinius perversmus ir liaudies masių aktyvumą. Bet kaip tik mažesnio formato žanruose – mažajame romane, apysakoje, novelistikoje ir eilėraštyje – atsigręžiama į konkretų individą, o ne į kolektyvo atstovą ir ne į masių veiksmus. Mažasis romanas, kaip ir novelistika, užtikrina subjekto laisvėjimą ir normalios literatūros tapsmą, buvo mažiau priklausomas nuo magistralinių linijų, o drauge ir nuo konjunktūros:

[...] mums sunku laisvai, atsipalaidavus suvokti žmogaus situaciją, mes ją suvokiame dalimis – priklausomai nuo to, iš kokio kampo kyšo prievarta, draudimas, svetimos idėjos. Gal kartais dėl to novelės ar apsakos labiau ir tinka tam daliniam apšvietimui.⁶

5 Į publikaciją *Nemune* lakoniškai, bet operatyviai sureagavęs išseivijos kritikas Algirdas Landsbergis teigė, kad kūrinys „skamba kaip subtili muzika triukšmingame ir skubiai besikeičiančiame Lietuvos dvasiniame gamtovaizdyje“ (*Aidai*, 1988, Nr. 4, p. 302).

6 Juozas Aputis, „Kūrybai reikia laisvo žmogaus“, *Knygnešys*, 1989, Nr. 7, p. 10–11.

Mažosiose žanrinėse formose dominavo etiniai filosofiniai klausimai, kasdienybės vivisekcija, individo psichikos paslaptys, egzistencializmo problematika. Ir Apučio kūryboje akivaizdi mažųjų formų viršenybė (meisteriškos novelės, apysakų gausa), kurią jis pats pagrįstai motyvavo: „Viena man aišku: didelio masto kūrybai (sakykim, epiniam romanui) reikia visiškai laisvo žmogaus.“⁷ Estas Ennas Vetemaa (gimęs 1936 m., kaip ir Aputis), chemikas ir muzikas, 1964–1967 m. parašė ir išspausdino tris trumpus mažo formato romanus *Paminklas*, *Muzikantas* ir *Mažasis rekviem lūpinei armonikėlei*, kurie 1968 m. pasirodė atskira knyga, pavadinta *Mažieji romanai* (liet. 1972). Tokį patį žanrinį apibūdinimą gavo ir esto Mačio Unto *Lik sveikas, rudas katine* (1963, liet. 1970). Ši sąmoninga orientacija į antikanoniškas formas reiškė viena – norą atsiriboti nuo literatūroje vyravusio, nuolat eksploatuojamo stambaus ir režimui paklusnaus didžiojo (neišvengiamai ideologizuoto) romano. Net antrašte „mažasis rekviem lūpinei armonikėlei“ tiesiog kiekvienu žodžiu oponuojama įprastai gigantiškiems sovietinio anturažo masteliams. Šie mažieji kūriniai nedelsiant išverčiami į rusų kalbą ir tokiu būdu žanrinis terminas legitimuojamas, įsigalioja sąjunginiu mastu. Esto Matso Traato, latvių Alberto Belo, Reginos Ezeros, lietuvių Sauliaus Šaltenio, Icchoko Mero, Juozo Apučio, Jono Mikelinsko, Romualdo Lankausko, Birutės Baltrušaitytės, Emos Mikulėnaitės dalis kūrinių priskirtini kaip tik šiam žanriniam tipui. Anot tuometinės kritikos, mažojo romano veikėjų nedaug, jie atsiduria apsisprendimų ar apmąstymų kryžkelėje, patiria dvasinį sukrėtimą per labai trumpą laiką. *Vargonų balsas skalbykloje* vyksmas – tik viena diena, romanas turi tarsi dvi pasakojimo perspektyvas – abstraktesnio racionalaus pažinimo (muzikanto Beno apmąstymai dabartyje, skausminga savianalizė) ir jutiminio išgyvenimo autentikos (pokario vaikystės patirtys). Pasakotojas tapatinasi su Benu ir perteikia visą fabulą iš jo pozicijų taško, kaip ir protagonistas, tarsi ieškodamas atsakymų į epochos užduotus klausimus apie konkretaus žmogaus pasirinkimus istorinių išbandymų akistatoje.

Nors tradiciškai *Vargonų balsas skalbykloje* vadinamas apysaka (sekant literatūroje visuotinai įsigalėjusia rusų kalbos sąvoka *novelcm*)⁸, pagrįsčiau yra laikytinas romanu: pagal veikėjų išdėstymą, siužeto linijų išsišakojimą, aprėpiamą laiką, išsamiai išplėtotą rašymo biografine, socialinę ir kultūrinę aplinką kūrinyje priklausytų mažojo romano žanrui. Antikamerinį pobūdį, plačiai atskleistą isto-

7 *Ibid.*

8 Plačiau apie apysakos žanro genotipą ir sąsajas su *novelcm* žr.: Jūratė Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 13–31.

rinę ir socialinę patirtį pažymi ir kritika: nuo kitų apysakų šioji „skiriasi epiniu užmoju“⁹. Sieti Apučio kūrybą su epiniu pasaulėvaizdžiu – neįprasta praktika, bet aptariamo kūrinio atveju tai pasiteisina; argumentų tokiam traktavimui teikia toliaregiška istorinė perspektyva ir skirtingų savosios kartos laikysenų analitinis skerspjūvis. Tradiciniame literatūros kanone Aputis lokalizuojamas kaip prozininkas lyrikas (tokią nuostatą pagrįstai kvestionuoja Loreta Mačianskaitė šiame *Colloquia* numeryje spausdinamame straipsnyje), bet pats Aputus viename interviu pažymi, kad dailininkas Petras Repšys, darydamas jam ekslibrį, „išgrafikavo“ su visokiom koordinatinių linijom... Sakė, tavo tose knygose viskas kaip atmatuota“¹⁰. Šis pastebėjimas, be kita ko, suponuoja sąmoningą rašytojo dėmesį struktūros stangrumui ir proporcijoms, poetinių detalių funkcionalumui.

Laikysenų žvalgymai

Socialinė ir kultūrinė asmens laikysena yra išreikštas santykis su dominuojančia politine sistema ir jos vertybėmis/antivertybėmis. Laikysena manifestuojama elgsena ir pasirinkimai, angažavimasis arba nusišalinimas nuo viešesnės veiklos. Konkretaus visuomenės nario individuali nuostata įsiterpia į objektyvias aplinkybes kaip lemianti galia: „Laikysenai vienas esminių faktorių yra situacijos suvokimas ir pagal jos vertinimą sąmoningai ar intuityviai pasirenkama veiklos strategija.“¹¹ Retrospektyviai vertinant sovietinę tikrovę pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu vyravo gana griežta dichotomiška nuostata (kolaborantas-rezistentas), tik vėliau ši priešprieša buvo sušvelninta ir papildyta trečiaja – prisitaikymo – pozicija. Elena Baliutytė, analizuodama sovietmečio literatūros kritikos sferą, pažymi, kad prisitaikymas realiai reiškėsi daugybe variantų ir jo amplitudė bene plačiausia: vieni reiškiniai „gali būti arčiau rezistencinio tipo, kiti – labiau panėšėti į kolaboravimą, dar kiti būti „neutralūs“ ir t. t.; šiaip ar taip, kiekvienu atveju sovietmečio kultūros reiškinius pagal santykį su sovietine

9 Petras Bražėnas, *Juozo Apučio kūryba*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 355.

10 Juozas Aputis, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, p. 139.

11 Rimantas Kmita, „Laikysena ir jos dividendai. Justino Marcinkevičiaus laikysena (iki 1965 metų)“, in: *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 193.

ideologija reikia vertinti konkrečiai“¹². Schemiško laikysenų paprastinimo, ypač istorikų darbuose, regime iki šiol (nestinga kategoriškumo, skirstant visuomenę į okupantų draugus ir priešus, į kolaborantus ir „nepaklusniusius“, o prisitaikėliai laikomi vientisa pilkąja zona). Literatūrologai siekia labiau niuansuotai pozicijuoti rašytojų laikysenas, brėžti „švelnėjančias“ trajektorijas, determinuotas kintančių politinio režimo aplinkybių (stalinizmas – Atlydis – stagnacija), vengia prokuroriško tono, bando atsižvelgti į išorinių ir vidinių aplinkybių samplaikas. Literatūros tekstuose daugiausia tirtas atminties diskursas (kultūrologas Vytautas Rubavičius analizavo sovietmečio nomenklatūros veikėjų memuarus ir Vytauto Kubiliaus dienoraščius), dėl rašytojo Justino Marcinkevičiaus laikysenos diskutavo literatūrologai Valentinas Sventickas, Viktorija Daujotytė, Rimantas Kmita; Eduardo Mieželaičio oficiozinės veiklos ir poezijos modernizavimo sankirtas aptarė Baliutytė; Alfonso Maldonio ir Juozo Macevičiaus patirtis nagrinėjo Donata Mitaitė; Sigitos Gedos maištingumo premisas analizavo Kmita ir kt. Literatūrologų darbuose šie laikysenos tyrimai atsirado tik nepriklausomybei įsigalėjus: „[D]augybė kultūros žmonių prisiminimų ir jų vertinimų kaip tik kovoja dėl vienokio ar kitokio buvusios laikysenos įtvirtinimo. Laikysenos net tampa svarbesniu rašytojo nuopelnu negu pati kūryba“¹³, konstatuoja Kmita. Literatūros sociologai bando atkurti tam tikrus kultūrinės elgsenos tipus, akcentuodami kultūros lauko veikėjų statusą, autoritetą, jų viešą elgseną, pasisakymus ir moralinius pasirinkimus, nuošalyje palikdami kūrybą, o juk laikysenos yra neatsiejamos nuo rašytojų kūrybinės raiškos, tekstais paliudytų komplikuočių būsenų išsakymo. Juozo Apučio laikysena būtų priskirtina „tyliųjų modernistų“ paradigmai, tačiau šiuo atveju mums rūpi, kaip rašytojas eksplikavo savo kartos situacijos matymą konkrečiame tekste ir dar sovietmečiui nesibaigus (!), kai viešojoje erdvėje diskusija laikysenų klausimu nevyko ir nebūtų buvusi toleruojama. Aputis pateikia savo kartos laikysenų versiją vieninteliu anuomet įmanomu – grožinio teksto – pavidalu, kur skirtingos personažų laikysenos yra modelinis sovietinės tikrovės atspindys.

12 Elena Baliutytė, „‘Tyliosios rezistencijos’ metafora ir prisitaikymo strategijos sovietmečio literatūros kritikoje“, *Colloquia*, Nr. 19, 2007, p. 59. Sovietmečio visuomenės narių laikysenas daugiausia nagrinėjo istorikai Valdemaras Klumbys, Nerija Putinaitė, Mindaugas Tamošaitis, Vilius Ivanauskas, literatūrą kartkartėmis pasitelkdami kaip iliustracinę medžiagą. „Nepaklusniųjų“ sakininės istorijos šaltiniai sutelkti knygoje *Kažkas tokio labai tikro: Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos: Sakytinės istorijos šaltinių rinkinys*, sudarytojai [ir moksliniai redaktoriai] Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Vilnius: Aukso žuvis, 2015.

13 Rimantas Kmita, *op. cit.*, p. 189.

Pasipriešinti „istorinei būtinybei“

Iš naujo perskaityti Apučio kūrinį pravartu be saugios dabartinės distancijos, nes jis padeda suvokti, kad pokario metas buvo absoliučiai grėsmingas, situacijos sprendiniai neaiškūs ir kėlė pavojų gyvybei, o vėlyvojo sovietmečio laikysenų pasirinkimai, kad ir kokie jie būtų, ardė asmens integralumą. Poliarinės priešybės visuomet turi problemišką nesutapimų liekaną, kuriai paaiškinti pačių priešybių nepakanka, čia literatūra įgyja didelį pranašumą prieš istorikų ar sociologų praktikas. Meniški tekstiniai liudijimai atskleidžia represyvos sistemos veikimą per individo psichologiją.

Aptariamo romano protagonistas – tarptautinį pripažinimą pelnęs vargoninkas Benas kūrinio pasakojimą steigia svarbią savo gyvenimo dieną. Vakare filharmonijoje vyks reikšmingas jo solinis koncertas, į kurį jis neša kvietimus praelyje buvusiems artimiems žmonėms (skalbėjai Jadvygai ir dabar jau suaugusiai jos dukrai). Beeinantį Vilniaus gatvėmis Beną užplūsta prisiminimai, kurie ir sudaro bene tris ketvirtadalius kūrinio teksto. Tai pokario vaikų, kuriems tebuvo vienuolika–dvylika metų, nevaikiškos patirties apmąstymai; daugiausia ankstyvojo pokario baisybės, vykstančios 1945–1947 m. nedideliame Lietuvos kaime. Trys vienos tėviškės vaikiukai, geri draugai – Benas, Jonas ir Petrutė – klampodami į mokyklą po 6–8 kilometrus, kasdien akis į akį susiduria su baisia tikrove. Apučio kūrinyje apstu pustonių, niuansų, skirtingų, bet ir vienodai tragiškų likimų, kiekvienas žmogus savaip luošinamas arba tiesiog pribaigiamas, ypač kalbant apie foninius veikėjus. Aputis geba parodyti, kad motyvuotame partizaniniame kare už laisvę buvo ir daug absurdo, atsitiktinumų, neteisybės ar tiesiog lemties jėgos, kai individas pasmerkiamas pražūčiai be aiškesnio motyvo. Kaimynės Gapšienės sūnų ir jo draugą nušovė du girti rusų dezertyrai iš dyko buvimo, o gal iš baimės, kad juos pagaus (vėliau ir gaudu), bet abu nuskęsta pelkėje. Gapšienei peršovė sprandą, ji vos išgijo, bet vis tiek gelbsti sužeistąjį, dėl partizanų rėmimo ištremiama. JAV sociologės ir juristės Lynn Stout teigimu, „individui pasiaukojimas nėra pergalinga strategija“¹⁴, altruistiškas elgesys pasitaiko rečiau nei egoistiškas ir nepadeda išlikti sudėtingomis aplinkybėmis. Gapšienės laikysena romane labiausiai bekompromisinė. Kaip baimė gimdo baimę,

14 Lynn Stout, *Sąžinės ugdymas: Kaip geri įstatymai formuoja gerus žmones*, Vilnius: Eugrimas, 2017, p. 111.

taip drąsa išjudina drąsą, šios moters tvirtumas padeda atsilaikyti draugams. Gapšienės laikysena atitinka dar 1971 m. *Literatūrai ir menui* Apučio duotą, bet „dėl aštrumo“ atmetą interviu nuostatą: „Kol neatvesime į literatūrą žmogaus, sugebančio savo išmintim, autentišku patyrimu ir dvasios jėgomis pasipriešinti aplinkai ir vadinamai istorinei būtinybei, tol didelės literatūros neturėsime.“¹⁵ Tai galėtų būti ir vienas bendresnių argumentų tiems, kurie pasigenda sovietmečiu sukurto stipraus lietuviško romano. Interviu knygoje *Maži atsakymai į didelius klausimus* Aputis pripažįsta savo ir daugumos žmonių laikysenų dvigubumą:

Pats nežinau, kieno valia ir kokių aplinkybių padedamas, nuo devyniolikos metų kažki kaip labai aiškiai ir visiems laikams pajutau, kokia juoda, nežmoniška, melaginga yra sovietinė sistema. Stebėdamas ir gilindamasis vėliau ėmiau matyti ir suprasti, kad ir dauguma žmonių (netgi jei kasdienybėje, paviršiuje ir būdavo kitokie) tai sistemai yra priešingi, kad iš esmės jų supratimą ir moralę grindžia visai kitokie postulatai, negu jie matomi paviršiuje.¹⁶

Pažymėtinas vėlesnio praregėjimo, suvokiant režimą kaip priešišką ir melagingą, konstatavimas, o šiuorpioje praeities esamybėje gyvenantiems vienuolikmečiams tikrai nebuvo suprantama, kas vyksta. Pokario situaciją jie veikiau jautė intuityviai skirdami, kieno pusėje tiesa. Negalėdami pasitelkti racionalių argumentų, vadovavosi sveika nuojauta, tėvų įskiepytų krikščioniškų vertybių, žmogiškumo ir užuojautos jautikliais. Rašytojas pabrėžia, kad ši „žmogiškumo paspirtis“ pirmiausia ateina iš šeimos. Kai mažamečiai liudininkai patys tebuvo „tik padaiguoti pempjukai“¹⁷, jokio sąmoningumo (kuris neautentiškai fabrikuojamas kai kuriose ideologiškai „teisingose“ ne tik sovietmečio, bet ir vėliau rašytose knygose) ir negalėjo būti, ir tai lėmė ne tik vaikiškas akiratis, bet ir tų knygų autorių dviprasmiška laikysena. Kritiškai vertindamas anuomet populiarių rašytojų Alfonso Bieliausko, Vytauto Petkevičiaus, Juozo Baltušio, Jono Avyžiaus, Vytauto Bubnio ir kai kurių kitų romanistų kūrinis, nes jų esmė, jų vertybinės nuostatos privalėjo likti „nugalėtojų“ pusėje (t. y. atitiko oficialius postulatus, bet ne istorinę realybę), Aputis aiškino savo pasirinkimą: „Taigi liko

15 „Aputis vakar ir šiandien“, *Šiaurės Atėnai*, 1990 03 07, p. 3.

16 Juozas Aputis, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, p. 80.

17 Idem, *Skruzdėlynas Prūsijoje*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 89. Toliau cituojant nurodomas leidinio puslapis.

tiktai kalbėti apie bendresnio pobūdžio dalykus, atskleisti vadinamosios epochos dvasią ir turinį iš vidaus.¹⁸ Apučiai artimo pasaulėvaizdžio ir idėjinės orientacijos kūrėjų rašymuose (Romualdo Granausko, Broniaus Radzevičiaus, Ramūno Klimo, Antano Ramono ir kt.) paviršiniai politiškumai į kūrybą ėmė nebepatekti, viskas čia vaizduojama subtiliai ir niuansuotai, tas „iš vidaus“ imperatyvas pasuko šių prozininkų kūrybą į neideologizuotą turinį ir normalią kokybę. Pasakojimui „iš vidaus“ vaikų figūros itin parankios, nes kai kurias negailestingas įžvalgas leidžia pridengti naivumo, nebrandumo, nesupratimo, menkos patirties kauke. Iškalbi scena, kai vaikai marširuoja rengdamiesi sovietiniam paradui, o čia pat atrienda vežimai su abiejų kovojančių pusių nukautaisiais: „pirmame vežime vežė suguldytus ir užklostytus milinėmis, antrame vežime išdrėbti gulėjo užmėtyti šiaudais“ (p. 114). Po parado liepė visiems eiti jų žiūrėti, bet Petrutė nėjo. Autorinis pasakojimas santūrus, remiamasi negudriu jos požiūrio tašku: „Gal už tai mergaičių ir nebus“ (p. 115). Apučio kūrybos autentiškumą stiprina autobiografinis pradas. Anot Alberto Zalatoriaus, „[G]alima išstudijuoti epochą, jos konfliktus, žmonių papročius, pažiūras, interesus, nukopijuoti jų frazes ir veiksmus, bet negalima išstudijuoti jausenos, tiksliau, pasinaudoti kito jausena“¹⁹. Aputis atgaivina savo emocinę atmintį, kad parodytų žmogų spąstuose (ne tik vaikus, bet ir jų tėvus, mokytojus, jaunus kareivius, stribus, rusaitę Taisiją-Stasę, verčiamą tapti komjaunuole dėl to, kad tos nacijos atstovai turi rodyti pavyzdį, ir nužudomą). Pokario sampratą vaikai perėmė iš vyresnių, ir nors patys buvo per maži dalyvauti grumtynėse, vis tiek buvo įvelti į konfliktiškas situacijas. Benas, Jonas ir Petrutė kasdien regi susirėmimus miške, šaudymus ir gaisrus, kerštą ir susidorojimus, mokytojų dviveidystę (fizikas už tai pakariamasis), kitų mokinių nelaimės, tėvų baimę. Detektyvo žanrui būdinga tai, kad skaitant „bijoti saugu“; nes finale konfliktai išrišami pagal teisingumo kriterijus. Apučio personažus baimė persekioja ir traumuoja, daro įtaką tolesniam personažų likimui, baimė įvardijama kaip viena svarbiausių visokio blogio priežasčių, nes teisingumas čia neįmanomas *per se*. Tapę dviprasmiškų įvykių liudininkais, draugai kai ką slepia ir nuo tėvų, kartojančių „tik neprasidėkit“, o nuolatinė įtampa reiškiasi kūniškai – fiziniu drebuliu, karščiovimu, ligomis. Nepaisydami nuolatinio streso, vaikai nepasiduoda net tardomi, tvirtai laikosi įžadų. Trijulė labai solidari, susikibę

18 Idem, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, p. 81.

19 Albertas Zalatorius, *Literatūra ir laisvė: Kritika/esė/pokalbiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 349.

už rankų eina per pūgą, saugo vienas kito ir miško paslaptis, laiko save trimis muškietininkais, kurie visada ištikimi tikrajam draugystės riteriškumui. Suaugęs Benas jaučia nostalgiją tiems neišsipildžiusiems jaunučių būtybių potencialiems gabumams, moraliniam tvirtumui, draugystės vienybei, kitaip tariant, gražiausiems žmogiškumo pradams, kuriems buvo lemta nunykti, ir visa tai subyrėjo jau ramesniais chruščiovinio atšilimo ir brežnevinės stagnacijos laikais.

Laikysenų atomazgos

Stambieji žanrai ne tik rutulioja socialinius ar istorinius konfliktus, bet ir pretenduoja parodyti jų atomazgas. Šiuo atveju – savo kartos žmonių dabartį (pasakojimo laikas – XX a. 9-asis dešimtmetis). Benas bendrą situaciją ir draugų pasirinkimų suvokimą sieja su skausminga savistaba. Pasakojimui įsibėgėjant, strategine jo ašimi tampa kompromiso klausimas, implikuojantis įvairias galimybes (plaukti pasroviui, rinktis karjerą ir sotesnį gyvenimą, likti neutralioje, bet etiškai garbingoje pozicijoje ir pan.).

Ilgas apmąstymų kelias einant pas tolimų studentavimo metų skalbėją Jadvygą, kai į pusrūsį nešdavo jai skalbti savo marškinius, Benui atveria akis ir pasiūlo tam tikrus atsakymus. Laiko distancija transformavo Beną supusių žmonių laikysenas, tik Jadvygos pasaulėvaizdis ir vertybės nepasikeitė. Skalbėja prisiūdavo mėlyną skudurėlį prie Beno marškinių, kad juos atskirtų nuo kitų – iš konteksto aišku, kad tai Novalio Mėlynosios gėlelės poetinis atitikmuo; šis mėlynumo atšvaitas turi tradiciją ir lietuvių literatūroje, kuri ataidi nuo Šatrijos Raganos (Mėlynoji mergelė) kaip pakilios romantinės metafizinės jausenos sąskambis. Jadvyga skleidė moteriško švelnumo, motiniško rūpesčio ir taurumo šviesą, suprato muziką ir muzikanto pašaukimą, tokia ir jos maža dukrytė (vyras batsiuovys alkoholikas, kurį užmušė sugėrovai). Saitas tarp Beno, skalbėjos ir jos dukters – ypatingas, nors niekaip neįformintas, tai tik sielos ryšys, nes panardinta buityje ir skriaudžiama vyro moteris žinojo, „kad iš po Beno pirštų garsai išspinduliuoja ir dalį jos gyvenimo“ (p. 19). Jadvyga prie geležinkelio bėgių patyrė fizinę traumą, vaikšto su ramentais, bet neprarado vidinės šviesos ir empatijos. Dukra studijuoja filologiją ir abi atidžiai stebi Beno šlovės istoriją. Iš vienodų starto pozicijų, iš tos pačios baimės ir patirties kūrinio personažai pasuko skirtingais keliais. Rašydamas apie XX a. pabaigos inteligentiją, Aputis kaime

mato jos ištakas, šaknis, moralines atramas, kurios griūva nuo išorės spaudimo. Kita vertus, Apučio prozos veikėjus vienija ne kilmė ar statusas, o egzistencinis nerimas, žmogiškumo ilgesys arba jo prarastis, vidinis tuštymetis.

Petrutė – graži moteris, laisvai traktuojanti moteriškumo galimybes, Jonas tapo įtakingu valdininku, važinėja juodu limuzinu, galbūt yra kokios ministerijos ar CK padalinio viršininkas. Jonas padarė karjerą, nes to siekė, jo individualus pasirinkimas – nedviprasmiškas kolaboravimas. Petrutė – antroji Jono žmona, prasisiekėlio satelitė, nors ir suvokianti, koks tai „antrinis gyvenimas“. Benas turi išsiugdęs vidinės laikyenos kultūros programą kaip iš laisvos valios kylantį įsipareigojimą tarnauti tik menui. Tad kodėl žlunga jo harmonijos paieškos? Jo aukštas socialinis statusas (tarptautinio prestižo vargonininkas, studijavęs Leningrade ir gastroliuojantis po pasaulį) liudija, kad tokį pripažinimą sovietmečiu buvo galima įgyti tik išsaugant lojalumą režimui. Privilegija koncertuoti kapitaliniame užsienyje reikalavo konkrečių kompromisų. Benas negali rasti harmonijos, nes dar vaikystėje yra pažeistas blogio ir neteisybės ir su tuo susitaikęs, kol apysakos vyksmo – ypatingojo koncerto dieną – panyra į itin kritišką savianalizę. Vidinis integralumas ėmė aižėti bręstant pokario sumaišties aplinkoje, kai tėvai nuolat perspėdavo „tik neprasidėkit“, o sėkminga menininko veikla sovietmečiu reikalavo nemenkų reveransų. Aputis nuodugnai analizuoja savosios kartos pradimus nuo paauglystės maksimalizmo iki didėjančios asmenybės dezintegracijos, kai ramesnis visuomeninis būvis jau leido keistis, rinktis, kur geriau, sočiau, paprasčiau, taip pažeidžiant gyvenimo pilnatvę. Pasak Stout, „visiškai pagrįsta spėti, kad paklusnumas autoritetui padeda prisitaikyti“, pagerina „šansus išgyventi“²⁰. Tyrinėdama sąžinės fenomeną, autorė išvelgia abipusę koreliaciją tarp sąžinės kaip stiprios vidinės jėgos ir išorės spaudimo, kuris siunčia socialinius signalus, kaip patogiausia išlikti, įsitvirtinti, suklestėti. Benas nebenori susitikti Jono, nes jiems „stačiai nebūtų kalbos“ (p. 115), nes viskas, ką Jonas daro, rašo, kam ir kaip vadovauja, „velnioniškai toli nuo žmogaus“ (p. 120). Jonas elgiasi racionaliai ir savanaudiškai vardan karjeros ir materialinės naudos.

20 Lynn Stout, *op. cit.*, p. 110. Aputis sovietinio režimo smurtą ir prievartą įtektina metonimiškai perkeldamas į kasdienišką situacijas. Novelėje „Šūvis po Marazyno ažuolu“ (finalu menančia Brisiaus galą) klausiamo: kodėl žmogus vis glaudžiasi prie stipresnių, prie brutalių galios ir prievartos nešėjų? Dar griežčiau santykis su prievartine (san)tvarka išsakomas paskutiniame knygos *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977) apsakyme „Autorius ieško išeities“: „Turiu tik vieną išeitį – užrakinti, geležimi apkaustyti amžiną neapykantą... Tik tai tiek...“ (p. 284).

Kitas Apučio kūryboje svarbus motyvas yra jautrumas, nulemiantis etinius pasirinkimus, gyvenimo linkmę ir laikysenos tipą. Beną ir į konservatoriją andai priėmė todėl, kad buvo ypač jautrus, nors grojo prastai. Jautrus ir empatiškas jis išliko ir vėliau, nepaisant minėtų kompromisų. Parašymo metu Apučio kūrinį išskiria humanizuojantis žvilgsnis, jam visi veikėjai – pirmiausia žmonės, verti likti gyvi ir būti suprasti. Reiškinių podirvyje, žmonių santykių magmoje prozininkas ieško bendrumo genų. Nors emociškai perspaustai kalba apie senukus prie Oršos, laukiančius lietuviškoje pelkėje nuskendusių sūnų – okupantų kareivių dezertyrų, taip siekia akcentuoti, kad visi lygūs ir „nėra kur atsiremti žmogaus sielvartui“.

Autoriniai redagavimo ypatumai

Kokie pakitimai atsirado kūrinio *Vargonų balas skalbykloje* teksto sanklodoje, dar kartą jį publikuojant paskutinėje knygoje *Bėgiai išnyksta rūke* (2010)? Tai paties Juozo Apučio, jau nepagydomai sergančio, parengtas ir aprobuotas keturių apysakų naujas leidimas. Kas inspiravo teksto autokorekcijas, kuo skiriasi pirminis ir baigtinis variantai? 1996 m. žurnalistės paklaustas, kokie socialinės galios negatyvūs veiksniai (išoriniai cenzūros, o gal ir vidiniai autocenzūros kliuviniai) trukdė kūrybai, Aputis atsako: „Ar pasižinau su vidiniu cenzorium? O tai kaip? Visada jausdavau jį esant netoli.“²¹ Rašymo bei publikavimo sąlygoms pasikeitus (abu leidimus skiria dvidešimt vieneri metai), rašytojas, savo valia tapęs taisyčių iniciatoriumi, pirminį tekstą akylai peržiūrėjo. Šio skirsnio tikslas nėra tekstologinė analizė, o tik trumpas autorinių korekcijų pobūdžio aptarimas (bus remiamasi trečdalis apimties pavyzdžiais, nes ir toliau taisyto tendencijos lieka tos pačios).

Palyginus abu leidimus, galima konstatuoti, kad radikalių pakeitimų nėra padaryta, taisymai nepermaino konceptualiojo lygmens (situacijos nekinta, personažų charakteriai traktuojami identišškai), bet pasakojimas koreguojamas drąsesne linkme, pasakotojo kalboje daugėja atvirumo, tiesmukumo, leksikos pokyčių (antai baigtiniame tekste mokinys abreviatūrą LTSR iššifruoja „Lietuvi, Tave Skriaudžia Rusas“ – pirmame leidime nebuvo paskutinio žodžio). Tikėti-

21 Juozas Aputis, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, p. 80.

na, kad pirmą kartą kūrinys leidyklai įteiktas maždaug 1987 m., nes anuomet rankraščio tapimas knyga užtrukdavo porą metų, todėl rašant vengta kai kurių aštresnių pasakymų. Knygos *Bėgiai išnyksta rūke* pabaigoje esantys Valentino Sventicko „Redakciniai paaiškinimai“ suteikia informacijos apie rengimo spaudai aplinkybes. Anot leidėjo, nei kolegos, nei šeimos nariai nėra girdėję, „ką ir kaip jis apysakose keitė. Atrodo, nėra jokie tekstų atspaudu, kuriame matytųsi autoriaus taisymai. Greičiausiai jis viską iš karto tvarkė kompiuteriu“²². Aktuali Sventicko pastaba, kad Aputis iš keturių kūrinių daugiausia taisė kaip tik *Vargonų balsą skalbykloje*, bet leidėjas išskiria vienintelį epizodą – Beno ir Jono dialogą kaip „gerokai išplėstą“²³. Tai viena iš kulminacinių romano scenų (kita – finalinis koncertas filharmonijoje, kai Benas įsivaizduoja grojantis visiems sutiktiems žmonėms, salėje sėdintiems gyviesiems ir jau mirusiems). Jono-Beno pokalbis išplėtotas iki kelių puslapių ir papildytas drąsesniais štrichais, kurie sustiprina Jono, kaip sąmoningo kolaboranto, laikysenos įspūdį. Pirminiame variante susitikę jie važiavo taksi, baigtiniame – iščiuožė iš kiemų spindinti mašinėlė su vairuotoju, Jono darbovietę Benas jau vadina „baltaisiais rūmais“, pabrėždamas buvusio bičiulio nomenklatūrinį statusą. Kadangi Jonas rašo disertaciją apie žmogaus paveikslą literatūroje, Benas kibiai priekaištauja, kad šis nuskutęs dažus nuo pažintų žmonių ir viską nustekenęs, o drąsiosios Gapšienės paveikslas jo opuse išvis neįmanomas, kvestionuoja Jono iškreiptai traktuojamą dramatiškumą, tarnavimą neteisingumui, o jo garbinamą „laiko idėją“ vadina „gardu“. Įterptas ir patį Beną savotiškai kompromituojantis sakinytis apie nesavarankišką jo laikyseną: „Labiausiai šiurpino jos sakymas, kad Beną stumdys pašalinės galios.“

Gausiausia, be abejo, stiliaus tikslinimo, glaudinimo ir konkretinimo atvejų. Galimas daiktas, kad Aputis šiek tiek taikėsi prie naujos XXI a. kalbinės situacijos, bet daugiausia, žinoma, kliojęsi savo paties, kaip gera estetinė klausia pasižyminčio rašytojo, intuicija. Dažnokai daiktavardinė konstrukcija keičiama veiksmožodine (dainuojant ėjimas → iki užkimimo dainuoti). Jau iš keliolikos pirmųjų puslapių galima užčiuopti rimtesnę keitimo tendenciją – siekti didesnio lakonizmo ir santūrumo, vengti patetikos (pripažinimo laurų → pripažinimo; susisprogdinti iš vidaus → kaitino iš vidaus; prispaudusi vaiką prie krūtinės → vesdamasi už rankos; kaip jums negėda → kodėl jūs šitaip; labai išsiilgusios

22 Valentinas Sventickas, „Redakciniai paaiškinimai“, in: Juozas Aputis, *Bėgiai išnyksta rūke*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 483.

23 *Ibid.*, p. 485.

lauksim → labai lauksim; didelis džiaugsmas pas jus pabūti → pasidarau geresnis; ir pan.). Gero stilisto ausiai balastinė atrodė frazė „įkyri mintis neišėjo jam iš galvos“, nes toliau ta mintis pasakoma, tad įvadinės dalies nebereikia. Beveik kiekviename sakinyje galima fiksuoti 2–4 nedidelius stiliaus kitimus. Esama papildymų konkretikos linkme: spausdama ašarą → prie akių spausdavo prijuostės kampą; tvirtas vyro balsas → bosas; ganiavos laikas → „kad, sukant kibirą virš galvos, greičiau įsidegtų sukrauti pagaliukai“; kitur → į filharmoniją; gyvuliui → bėriui; girtumo → svaigulio; sėdėjo → šarpštė; krūmas → jazminų krūmas ir kt. Išbraukiamas sakiny, kurį autorius turbūt laikė banaloku: „Keistai žmogus pripranta prie žmogaus. Liūdnoka, visada liūdnoka atsisveikinti“ (p. 23); atsisakoma nekonkrečių „kažkas“, „kažkoks“, „atleiskit“; šis tas keičiama grynai skambesio sumetimais, vengiant tautologijos (prasmingą prasmę → paširdžius baksnojančią prasmę). Beno ir Petrutės pokalbyje nebuvo sakinio „Koks velnias raitas ant tavęs jodinėja?“

Akivaizdu, kad mažiausiai koreguoti gamtos aprašymai, nebent siekiama išgauti daugiau rupumo, realistiškumo: permestos per upę eglės → permestos per upę nutašytos eglės. Straipsnio temai aktualiausi užaštrinti ideologinio atspalvio keitimai:

Einam vaduoti Lietuvos! Greitai pasimatysime →

Einam vaduoti Lietuvos! Ar norite, kad pasiliktume okupantui...priešui subines bučiuoti? – Didžiojo Antano brolio akyse tiesiog plieskė tikėjimas ir ryžtas, net ir motinoms pasidarė drąsiau.²⁴

Benas su kvietimais į koncertą žingsniuoja rašytojo vardu pavadinta gatve, o galutiniame tekste įterpiamos Vincui Kudirkai atpažinti būtinos detalės („kiek tavo vardo rašytojas, gydytojas, džiovininkas su smuikeliu pasmakrėj buvo gramzdinamas į nebūtį, į paniekos užkampius!“); aiškiai įvardyta „politikorektiškumą“ implikavusi situacija (miesto moterys mėtosi kiaušiniais → lietuvės ir lenkės mėtosi kiaušiniais); jauni vyrukai → milicininkai, rėkdami ir mosuodami lazdomis; sugrįžkit → nepasilikit Rusijoj (turima galvoje stažuotė Leningrade); atsiranda papildomas epizodas, kaip dvaro klomboje rusų kareivis sušaudo ažuolinę moters skulptūrą; nebuvo frazės, kad kailiadirbio vardas

²⁴ Juozas Aputis, *Bėgiai išnyksta rūke*, p. 235.

bus išrašytas prie poliarinio rato; laukė jiems tinkamo ir patogaus traukinio → laukė, „kada iš kurios nors pusės – iš Tauragės ar Tytuvėnų – keldami šurpą atbildės gyvuliniai vagonai“²⁵; užklupo kely ir nušovė → užklupo patamsy miškinius ir nušovė; pasitelkiama sovietinė leksika, kad padidintų ironijos dozę: darbštuolį → naujojo gyvenimo darbštuolį; mūsų padangę → į mūsų šviesią, naujo gyvenimo padangę.

Tipinei sovietinio žmogaus laikysenai paryškinti svarbus toks papildymas: „daug kas sugebėjo iškopti pasibaisėtinos karjeros laiptais ir iškopęs gyvenimo, o ir pačių žmonių vardu ne vieną jau ėmėsi mokyti“ → „vieni sugebėjo iškopti pasibaisėtinos karjeros laiptais, kiti iki permatomo baltumo gyvenimo skalbyklos muiluose nusitrinti rankas“²⁶. Sakinį rašytojas koregavo neabejotinai atsižvelgdamas į šiandienines praeities interpretacijas ir kai kurių sovietmečio veikėjų pastangas memuaruose pašviesinti savuosius „nuopelnus“. Sustiprintas išsibal-tinimo motyvas (skalbyklos, muilo, švarinimosi topika) tarnauja ir didesniai teksto rišlumui ir steigia sankabą su kūrinio antrašte.

Aputis viešuose pasisakymuose yra ne kartą konstatavęs, kad literatūroje jam svarbu ne emocinis poveikis, bet minties perteikiama prasmė, todėl koreguodamas savo tekstą siekė labiau visuotinti, bendrinti: tinku su savo vargana būkle prie šito nelemto oro → tinku su savo vargana būkle prie šitos nelemtos pasaulio sandaros; ieškoti harmonijos → ieškoti harmonijos istorijos šabakš-tynuose.

Visi pastebėti taisymai yra dviejų tipų: vieni priklauso estetikos sferai ir daro tekstą reljefiškesnį, kiti labiau siejasi su turiniu ir atitinka dabartinę so-vietmečio interpretaciją. Reziumuojant galima sakyti, kad autorinės intencijos padiktuotas baigtinis teksto redagavimas iš esmės patobulino pirminį varian-tą, netikusių keitimų beveik nesama (nepagerinęs teksto plėtinys yra Petrutės nuosmukį apibūdinantis pasiaiškinimas: vietoj buvusio paprasto atsakymo „Aš, Benai“ → „Aš. Jau nebe ta...Jau kita... – springdama kalbėjo Petrutė“). Iš es-mės pasakojimas tapo skalsesnis ir griežtesnis, liko mažiau neutralių vertinimų ir lyrinių intonacijų. Labiausiai baigtinį variantą pakeitė semantiškai įkrauta leksika, ryškinanti okupacinę padėtį ir grėsmės atmosferą, raiškiau charakteri-zuojanti veikėjų laikysenas.

25 *Ibid.*, p. 241.

26 *Ibid.*, p. 204.

Užsklanda

Sovietmečio kultūrinio „bado“ metu Aputis buvo ypatingas autorius. Jis nuolat kėlė klausimus, ir perfrazuojant *Maži atsakymai į didelius klausimus* (2006) antrašę – tai buvo dideli klausimai, į kuriuos maži atsakymai neegzistuoja, į juos atsakyti kiekvienas gali tik gyvendamas. Kitaip tariant, Aputis adresatą skatino mąstyti savo galva, reflektuoti patirtį, suvokti ir atsakyti už savo ideologinius ir etinius pasirinkimus.

Apučio kūrybos vertybės fokusavo žvilgsnį į žmogiškumo domeną (atmintis, sąžinė, gerumas, atlaidumas, meilė, atradimų džiaugsmas, praradimų gėla) ir subtilų plastiško žodžio meną. Daugiabalsis aptariamo mažojo romano pasakojimas primena improvizaciją vargonais ir savo vientisa struktūra, originaliais personažų charakteriais pranoksta vėliau parašytą romaną *Smėlynuose negalima sustoti* (1996) apie girininkijos šiokiadienius Dzūkijoje. Balti išmirkę skalbėjos Jadvygos pirštai, velėję nešvarius Beno marškinius, ir menininko pirštai, groję Paryžiaus ir Romos salėse, liudija tą patį vertybiškumą. Antinomiškas dviejų sferų jungimas (skalbykla-vargonai) pabrėžia Apučiu svarbų būties vientisumą ir žmonių bendrystę, nepaisant visiškai skirtingų jų laikysenų. Taurus, daugiabalsis vargonų patosas, atitinkantis kiek egzaltuotą menininko troškimą solidarizuotis su gentainiais, neutralizuoja laikysenų skirtis ir fiksuojamas paskutine romano pastraipa:

Groti reikėtų mums visiems su Benu. Šita muzika kiaurai persmelkia mus visus – anapus ir šiapus Žalpės liepto. Anapus – ant vingiuoto molėto tako iki Vaznelio, iki Jono ir Petrutės namų, iki Beno kiemo, šiapus – už senų senovinių durų, Jadvygos skalbykloje.²⁷

Gauta 2018 05 02

Priimta 2018 05 20

---

²⁷ *Ibid*, p. 359.

The Short Novel *The Sound of Organs in a Laundry*: One Generation's Attitudes During the Soviet Period

Summary

The author of this article calls into question the genre identification of Juozas Aputis's work *Vargonų balsas skalbykloje* (The Sound of Organs in a Laundry), which is technically a "short novel," and analyses the different life paths of the three main characters (a famous organist, a high-ranking official and the latter's wife) using the productive Soviet Studies concept of "cultural attitude." Key factors determining attitude are understanding of the situation and the conscious or instinctive choice of career. The publication of the novel in 1989 indicates that, with the collapse of the Soviet regime, Aputis was able to more openly examine questions of collaboration and non-conformism, the significance of individual's ethical principles which determines diverse relationships to the ideological regime.

Equally traumatised by the horrors of the post-war period, the now adult characters represent fundamentally divergent attitudes.

At the end of the article the author examines the revisions that Aputis made and considers what determined them when the work was republished in 2010.

Keywords: Soviet-era literature, Juozas Aputis, short novel, cultural attitude, sociology of literature.
